

ПЕДАГОЖИ ВƏ ПСИХОЛОЖИ МƏСƏЛƏЛƏР

М. МЕҒДИЗАДƏ
Педагожи элмлєри намизэди.

АЗƏРБАЙЧАНДА УМУМИ ТƏХСИЛИНИ КЕЧИРИЛМƏСИ ТАРИХИНƏ ДАИР

Ушаг вə кəнчлєрин умуни тəхсил халг маарифинин эн мўнум мəсəлєлєриндэн биридир. Игтисади вə мэдэни инкишафымызын башга сəхлєриндэ олдуғу кими умуни тəхсилни кечирилмэси ишиндэ дэ наилыйэтлєримиз мисилсиздир. Коммунист партиясы вə Совет дєвлєтинин хэртэрэфли гайғысы нэтичэсиндэ бэтүн гардаш республикаларда олдуғу кими, Совет Азэрбайчанында да еддилик умуни тəхсил баша чатдырылмыш, орта тəхсил исэ хейли кенишлэндирилмишдир. Сов.ИКП XIX гурултайынын директивлєринэ эсасэн яхын кэлэчкэдэ хэр ердэ умуни ониллик тəхсилэ кечмэли вə ону да тамамламалыйыг. Бу мунасибэтлэ Азэрбайчанда умуни тəхсилни кечирилмэси тарихини, мўхтэсэр дэ олса, ишыгландырмағы лазым билдик.

ССРИ-дэ умуни тəхсилни кечирилмэси тарихи сосялизм гурулушунун инкишаф тарихинэ бағлыдыр. Умуни тəхсилни тэтбиги, партиямызын програмына эсасэн, Совет дєвлєти гурулан күндэн гаршыда дурду. Лакин халг тэсэррүфатынын өлкэмиздэ бəрпасы дөврүндэ (1921—1925-чи иллэр) умуни тəхсилэ кечмэк мүмкүн дейилди. Чүнки о заманлар бунун үчүн лазыми шəраит хазырланыб баша чатдырылмамышды. Мэдэни инкишаф сəхэсиндэ о

заманлар партиямызын эсас хэтти «...өлкэдэ, бэтүн Игтисагда мəчбури ибтидан тəхсилни кечирилмэси үчүн лазым олан шəраити хазырламагдан»¹ ибарэт иди.

1925-чи илдэ халг тэсэррүфатынын бəрпасы бэтүн ССРИ-дэ баша чатдырылды. Коммунист партиясы өлкэнин сосялизм эсасында сəнаелэндирилмэси вə кэнд тэсэррүфатынын коллективлэндирилмэси тэлэблєрини ирэли сүрдү. ССРИ ени дөврə—халг тэсэррүфатынын сосялизм эсасында енидэн гурулмасы дөврүнэ кечди. Сов.ИКП XV гурултайынын (1927-чи ил) директивлєринэ эсасэн 1928-чи илдэн эттибарэн сосялизм гуручулуғунун биринчи бешиллик планы эмэли олараг тэтбиг эдилмэйэ башланды.

Бу нəхэнк тэсэррүфат везифалєри халг маарифинин инкишафыны сүр'этлэндирмэйи бир зəрурийэт кими ирэли сүрдү, чүнки өлкэйэ чох мигдарда мўтэхэссислэр дэстэси лазым иди вə зəһмэткешлєрин мэдэни сəвиййэлєринин хейли йүксэлдилмэси тэлэб олунурду. Мəһз буна кэрэ дэ XV гурултай, В. И. Ленинин мэдэни ингилаба даир вердийи кестэришлєри элдэ эсас тутараг, В. М. Молотов йолдашын мəрузэси үзрэ гəбул этдийи «Кəнддэ иш халгында» адлы гəрарында умуни ичбары ибтидан

¹ И. В. Сталин, Эсэрлєри, 7-чи чилд, сəһ. 177, Азэрнэшр.

тәһсилә кечмәйн мһүм бир вәзифә кими өлкәмиз гаршысында гойду.

XV гурултайын гәтнамәләриндә дейлир ки: «Үмуми ичбари ибтидаи тәһсилә гәтийәтлә һәята кечирмәк үчүн тәдбирләр көрмәк вә бу ишдә әһалинин вә ерли Советләрин тәшәббүсүнү һәртәрәfli кенишләндирмәк лазымдыр».

Гурултай бу мәгсәд үчүн милли районларда мәдәни гуручулуғ ишләринин кенишләндирилмәси, хүсусилә дә мәктәб тикилишинин күчләндирилмәсинә даир лазым кестәришләр верди. Гурултай һәм дә кестәрдә ки, кәнд тәсәррүфат фәһләләринин, муздурларын вә йохсулларын ушағларыны мәктәбләрә чәлб этмәк үчүн, хүсусилә дә муздла ишләйән азияшлыларын, өвләдлыға көтүрүләнләрин вә с. «мәктәбләрдә һәгигәтән тәһсил ала билмәсини тә'мин этмәк үчүн һәр чүр тәдбир көрүлсүн».

Үмуми ичбари ибтидаи тәһсил мәсәләси халғ маарифинин башга мәсәләләрилә бирликдә 1927-чи илдә Азәрбайчан Коммунист партиясынын VIII гурултайында да музакирә эдилди. VIII гурултай бу тәдбирин 10 ил мүддәтиндә кечирмәк үчүн һазырлашмағы халғ маариф органдарына тапшырды.

Партиямызын бу мһүм кестәришләринә әсасән Азәрбайчан Мәркази Ичрайийә Комитәсинин 1928-чи ил май айында кечирилән III сессиясында үмуми ичбари ибтидаи тәһсил мәсәләси айрыча музакирә эдилди вә бу барәдә хүсуси ганун гәбул олунду.

Партия директивләринә мувафиг оларағ һәмин ганун, бу мәдәни тәдбирин һәята кечирилмәси үчүн 1927—28-чи дәрә илиндән баш-

ламағ шәртилә, 10 иллик мүддәт мүййән этди. 8—12 яшлы бүтүн ушағлары ибтидаи мәктәбләрә чәлб этмәйи әсас вәзифә гоян бу ганун, ениетмәләрин дә охумалары үчүн гыса мүддәтли курслар ачмағ һаггында кестәришләр верди. Бүтүн бу ишләрин көрүлмәси үчүн лазым олан малийә вәсаити айырмағ, мүйллимләр кадры һазырламағы сүр'әтләндирмәк, мәктәб биналары иншаатыны күчләндирмәк, кәнд вә шәһәр йохсулларынын ушағларыны, һәмчинин әгәлийәтдә галан милләтләрин ушағларыны мәктәбә чәлб этмәкдән өтрү гәти тәдбирләр көтүрмәк үчүн әлагәдар тапшырығлар верилди.

Үмуми ичбари ибтидаи тәһсил ганунуна әсасән халғ маариф органдары нәздиндә тәшкил эдилмиш шәбәкә комиссиялары һәр бир гәздә вә бүтүнлүклә республикада олан 8—12 яшлы ушағларын мигдарыны, лазым олан мүйллим гүввәсинин һазырланмасы планыны, мәктәб аваданлығы, мәктәб иншааты планыны вә с. тәртиб этди.

Республиканын бә'зи ерләриндә үмуми тәһсил гануну тә'хирә салымадан һәята кечирилмәйә башланды. Бақы шәһәри вә онун районларында, Саян шәһәри вә Саян гәзасынын дөрд бөйүк районунда 1928—29-чу дәрә илиндән үмуми тәһсилә кечдиләр. Бақы вә Саян гәзаларынын ичракомлары биринчи бешиллийин сонунәдәк үмуми тәһсилә тамамламағы гәрәра алдылар. Нахчыван МССР, МДГВ, Кәнчә, Нуха гәзаларында вә с. бу сәһәдә хейли ишләр көрүлдү. Нәтичәдә мәктәбләр шәбәкәси илдән-илә кенишләнди, шакирдләрин мигдары исә кет-кәдә чоһалдәк ки, бу да ашағыдакы чәдвәлләрдән ачығ көрүнүр:

Мәктәбләр шәбәкәси

	1927—28	1928—29	1929—30
I дәрәчәли мәктәбләр			
Еддилик мәктәбләр вә кәндли кәнчләр	1.381	1.429	1.470
мәктәбләр	53	117	172
II дәрәчәли мәктәбләр	43	34	35
	1.477	1.580	1.677

Ч о м и	О ч ү м л ө д ө н		
	I—IV снн.	V—VII снн.	VIII—X снн.
1928—29 э. и. 189.681	152.151	35.533	3.997
1929—30 э. и. 211.139	165.638	40.272	5.229

Инкишафымызын о заманкы мэр-
 һэләси үчүн үмүми тәһсил саһәсин-
 дә әлдә әдилән биринчи наилийәт-
 ләр бөйүк иди. Рус вә эрмәни мэк-
 тәбләри үзрә үмүми тәһсил мүәллим
 гүввәсинин кифайәт мигдарда олду-
 ру үчүн даһа яхшы кечирилрди. 8
 —12 яшлы ушагларын мэктәбләрә
 чәлби 1929—30-чу дәрәс илиндә рес-
 публика үзрә 64 фәиз тәшкил этди-
 йи һалда рус вә эрмәни дилләриндә
 охуясы ушагларын аз гала һамысы
 ибтидаи мэктәбләрә чәлб әдилмиш-
 ди. Лакин бунларә баһмаяраг үму-
 ми ибтидаи тәһсилни кечирилмәси
 темпини гәнаәтбәхш һесаба әтмәк ол-
 мазды. Хүсусән, кәнд ерләриндә вә-
 зийәт даһа пис иди. Йохсул ушаг-
 ларынын бөйүк бир гисми мэктәбләр-
 рә чәлб олунмамышды. Мэктәбдән
 яйынанларын вә икинчи илә галан-
 ларын да, демәк олар ки, һамысы
 енә дә йохсулларын ушаглары һеса-
 бына олурду. Бүтүн бунлар үмүми
 ичбари ибтидаи тәһсилни кечирил-
 мәси саһәсиндә апарылан мубаризә-
 нин хейли күчләндирилмәсини тә-
 ләб әдирди.

Халг тәсәррүфаты үзрә биринчи
 бешиллик планын дөрд илдә еринә
 етирилмәси вә һабелә өлкәмизин ар-
 тыг сосялизм дөврүнә кирмәси үму-
 ми ибтидаи тәһсилни кечирилмәси
 үчүн әлверишли мадди имканлар
 яратдығы кими бу тәдбирин тәтбиги-
 ни сүр'әтләндирмәйи дә зәрури сай-
 ды. Айдын көрүнүрдү ки, үмүмий-
 йәтлә мэдәни инкишафымызын, гис-
 мән дә 10 ил мүддәтинә планлаш-
 дырылмыш үмүми тәһсилни тәтбиги
 сүр'әти халг тәсәррүфатынын сося-
 лизм әсасында енидән гурулмасы
 сүр'әтиндән чоһ керн галырды. Бу
 керилийи арадан галдырмаг партия

вә һөкүмәтимизин гаршысында дур-
 мушду.

Сов.ИКП-нин XVI гурултайы мэдәни инкишафымызын керн галды-
 ғыны гейд әдәрәк үмүми ичбари иб-
 тидәи тәһсилни кечирилмәси вә са-
 вадсызлығын ләғвини яхын дөврдә
 партиянын мубариз вәзифәләринә
 чевирмәйи гәрәра алды. И. В.
 Сталин бу тәдбири мэдәни ингилаб
 ишиндә һәлләдичи аддым кими гий-
 мәтләндирәрәк XVI гурултайда көс-
 тәрди ки: «Инди башлыча чәһәт
 үмүми ичбари ибтидаи тәһсилә кеч-
 мәкдир... Она кечмәйин вахты исә
 чоһдан чатмышдыр, чүнки бизим
 инди ССРИ-нин бүтүн районларын-
 да үмүми ибтидаи тәһсилә тәшкил
 әтмәк үчүн бүтүн имканларымыз
 вардыр»¹.

XVI гурултайын көстәришләринә
 мубәфиғ үмүми ичбари ибтидаи тәһ-
 сил һаггында һәм Сов.ИКП МК (25
 июл 1930-му ил), һәм дә Иттифаг
 һөкүмәти (14 август 1939-чу ил) хү-
 суси гәрарлар гәбул әтдиләр.

Бу гәрарлар, ССРИ-дә үмүми иб-
 тидәи тәһсилни 1931—32-чи дәрәс
 илинәдәк баша чатдырмағы мүййән
 әтмәклә, айры-айры милли республи-
 ка вә вилайәтләрдә, зәрури көрү-
 ләрсә, бу мүддәтин 1—2 ил артырыл-
 масына да ичәзә вердиләр.

Һәмин гәрарлар, 11—15 яшлы са-
 вадсыз ениетмәләрин 1—2 иллик ғы-
 са мүддәтли курс-мэктәбләрдә оху-
 маларыны да мөчбури һесаба әтди-
 ләр. Бундан әлава, һәмин гәрарлар,
 сәнәе шөһәрләриндә, фабрик-завод
 районлары вә фәһлә гәсәбәләриндә
 ушагларын еддинлик һәчмдә үмүми
 тәһсилләрини кечирмәйи дә маариф

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, 12-чи чилд,
 сәһ. 326—327, Азәрнәшр.

органларына вэ бүтүн ерли тэшкилатлара тапшырдылар.

Һәмнин гэрарлар үмуми ичбари ибтидан тәһсилни баша чатдырылмасыны сүр'әтлэндирмәк мәгсәдилә бир сыра мүнүм тәдбирләрнин еринә етирилмәсини нәзәрдә тутурду. О чүмләдән, үмуми тәһсилни күчлөндирмәйн тә'мин едәчәк гәдәр малий-ийә вәсанти бурахылмасы, мәктәб ишшаатынын хейли кенишлөндирилмәси, мүәллим кадрларынын һазырлығыны сүр'әтлэндирмәк, лазыми гәдәр дәрәс китаблары чап этмәк, шәһәр вә кәнд йохсулларынын ушагларына палтар, аяггабы, дәрәс ләвазиматы вә с. үзрә пулсуз ярдым көстөрмәк, бүтүн бу мәгсәд үчүн тәсәрруфат идарәләринин, һәмкарлар тәшкилатынын вә с. көмәйини тәшкил этмәк вачиб һесап олчунурду.

МК вә Иттифаг һөкүмәтинин һәмнин гэрарларына әсәсән һәм ЗСФСР вә һәм дә Азәрбайчан ССР һөкүмәтларинин дә үмуми ичбари ибтидан тәһсил һаггында гэрарлары олду.

Азәрбайчан ССР-дә үмуми ибтидан тәһсилни баша чатдырылмасы мүддәти 1932—33-чү дәрә или мүәй-ийән эдилди. Умуми ибтидан тәһсилә кечмәк үчүн республиканын шәһәр вә районлары мәктәб шәбкәләринин кенишлөндирә билмәк имканларына көрә үч нөвбәйә бөлүндү.

Умуми тәһсил тәдбиринин тәтбигини сүр'әтлэндирмәк мәгсәдилә республиканын партия вә совет органлары бир сыра чидди эмәли тәдбирләр көрдүләр. Ерли тәшкилатларын нәзәрини үмуми тәһсилә чәлб этмәк вә онлары сәфәрбәр этмәк мәгсәдилә республика мүшавирәси кечирилди, бүтүн районлара рәһбәр тәшкилатларын мәс'ул нүмайәндәләри көндәрилди, комсомол тәшкилаты үмуми тәһсилни һамиси олду, кениш ичтимаййәтин фикрини үмуми

тәһсилә чәлб этмәк үчүн ерли ичракомлар нәздиндә хусуси комитәләр тәшкил эдилди вә с.

Көрүлән бу тәдбирләр тез бир заманда нәтичә вермәйә башлады. Мәсәлән, 1929—30-чү дәрә илиндә гыз шакирдләрин үмуми артымы 9,1 фанз олдуғу һалда, бу артым 1930—31-чи илдә 31,4 фанзә чатды.

Лакин буна бахмаяраг 1930-чу илин мә'луматына көрә, үмуми тәһсил яшлы ушагларын дәрәслә анчаг 64 фанзи әһатә эдилмишди. Белә бир вәзиййәт халг маариф органларыны чидди тәдбирләр көрмәйә мәчбур эдирди. Хусусән, кәнд ерләриндә гызларын вә йохсул ушагларынын мәктәбләрә чәлб эдилмәси сәһәсиндә даһа чох ишләмәк лазым кәлирди.

Һәлә 1929-чу илдә кечирилән VI Азәрбайчан Советләр гурултайы, Азәрбайчан Ленин Коммунист Кәңчләр Иттифагынын VII гурултайы бу бөйүк нөгсәна гаршы чидди мүбаризә апармағын вачиблийини көстәрмишдиләр. Һәмнин илдә Азәрбайчанда гадынар арасында тәһсилни вәзиййәтини йохлая Иттифаг һөкүмәти комиссиясы да гызларын мәктәбләрә нис чәлб эдилдйини республика тәшкилатларынын нәзәринә чатдырмыш вә нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн көстәришләр вермишди.

Бу чидди нөгсәны ләғв этмәк мәгсәдилә валидейнләр арасында кениш изаһат ишләри апарылырды, бә'зи ерләрдә валидейнләрин арзуларына мүвафиг олараг мүвәггәти гыз мәктәбләри вә я мәктәбләрдә айрыча гыз групплары тәшкил эдилдири, ерли Совет, комсомол, һәмкарлар тәшкилатларынын халг маариф органларына көмәйн күчлөндирлирди вә с. Көрүлән тәдбирләр нәтичәсиндә мәктәбләрдә гызларын сайы нисбәтән чохалды.

Гызларын мигдары

Илләр	Шәһәр	Кәнд	Чәми	Артым фанзи
1928—29	24.133	23.722	47.855	100
1929—30	26.345	32.372	58.717	109,1
1930—31	34.443	55.242	89.685	131,4
1931—32	39.898	94.361	134.259	135,8

Чөдвөл, гызларын илдән-илә арт-масы илә бәрәбәр һәм дә ону көстәр-ирди ки, бу артым әсас э'тибарилә кәнд ерләринин һесабына олурду, чүнки шәһәр ерләриндә гызларын мәктәпләрә чөлби, демәк олар ки, о заманлар артыг һәлл эдилмишди.

Йохсул ушагларыны мәктәпләрә чөлб этмәк үчүн онлара мадди яр-дым көстәрмәк сәһәсиндә дә хейли иш көрүлүрдү. Бу мөгсәд үчүн дөв-ләт бүдчәси үзрә 1929—30-чу илдә чәми 40 мин манат пул бурахылды-гы һалда, 1930—31-чи дәрә илиндә 742 мин манат пул сәрф эдилмишди. Бундан алава мәркәзләшдирилминн фонд һесабына һәммин илдә 40 мин нәфәрдән артыг йохсул ушагына пулсуз аяггабы бурахылмышды. Бә-зи ерләрдә йохсул ушагларына пул-суз исти смәк дә верилерди вә с.

Бүтүн бу ишләрә бахмаяраг үму-ми ичбари ибтидан тәһсилин тәбти-ти мөсәләси кәркин вәзиййәттә иди.

Загафгазия Мәркәзи Ичрайийә Комитәси Загафгазия республикалар-ында үмуми ичбари ибтидан тәһси-лин кедишини мұзакирә эдәрәк 1931-чи ил январын 29-да чыхарды-гы гәрарда көстәрмишди ки, бу иш-дә кәмиийәт э'тибарилә әлдә эдилән наилийәтләрлә янашы һәлә бөйүк нөгәсанлар да вардыр ки, о да мұәл-лим кадрлары һазырлығынын, дәрә китаблары нәшринин, мәктәб бина-лары иншаатынын ярымтазлығын-дан ибарәтдир.

1931-чи ил феврал айында кеч-лирән Азәрбайчан ССР-нин VII Сө-ветләр гурултайы республикада халг маариф ишләринин вәзиййәтнин мұ-закирә этди. Гурултай халг маарифи сәһәсиндә хейли наилийәтләр олду-гуну көстәрмәклә бәрәбәр гейд этди ки, үмуми тәһсил һәлә «сосялизм гу-рулушунун темпләринә мұвафиг кә-нишлик кәсб эдә билмәмишдир».

Гурултай һәм дә ону көстәрди ки, үмуми тәһсил кәскин синфи мұбари-зә шәрәнтиндә апарылыр. Синфи дүшмән олан голчомаглар, үмуми тәһсилин әлейһинә чыхыш әдир вә бу мұһүм дөвләт тәдбирини позмаға чалышырлар. Гурултай синфи дүш-мәннин үмуми тәһсили ләнкитмә, хү-сусән, азәрбайчанлы гызларын мәк-тәбә давамына мане олма чәһдләри-нә гаршы мұбаризәни кәскинләш-дирмәйи тәләб этди.

Азәрбайчанда үмуми ичбари ибти-дан тәһсилин кецирилмәсинә тәкчә мұәллим кадрларынын азлығы де-йил, һәм дә башга чәтинликләр дә о заман манечлик төрәдирди. Ән бө-йүк чәтинликләрдән бири ондан иба-рәт иди ки, республиканын чох ми-гдарда кәндләри дағлыг ерләрдә ол-магга узаг мөсәфә, мешәләр, учу-румлар, чайлар васитәсилә бир-би-риндән тәчрид эдилмиш һалда иди. Белә бир вәзиййәт ушагларынын аз-лығындан мәктәб ачмаға имканы олмаян хырда кәндләрдән гоншу кәнд мәктәбинә ушаг көндәрмәк ишинә чох мане олурду. Партиямы-зын гайғысы нәтичәсиндә бу чүр чәтинликләр кет-кәдә арадан галды-рылды. Хүсусән, ибтидан мәктәб мұәллимнә һазырламаг иши 1930-чу илдән сонра хейли кенишләнди. Пе-дагожи техникумларын сайы 26-я чатды. Һәр ил гыса мүддәтти педа-гожи курслар васитәсилә дә мұәл-лим һазырланырды.

Тәкчә 1930-чу илин йә айларында үмуми орта вә гуртармамыш орта тәһсили олан кәнчләр һесабына 1.000 нәфәрә гәдәр мұәллим һазыр-ланыб район ибтидан мәктәпләринә көндөрилди.

Көрүлән тәдбирләр нәтичәсиндә мәктәбләрнин шәбәкәси хейли кениш-ләнди.

Мәктәб шәбәкәси
Мәктәбләрнин миғдары

Илләр	Бүтүн типләр үзрә	Ибтидан мәктәб	Еддинлик мәктәб	Орта мәктәб
1930—31	2.067	1.779	259	19
1931—32	2.455	1.712	743	—
1932—33	2.897	2.139	746	13
1933—34	3.240	2.383	822	35
1934—35	3.170	2.177	942	51

Мәктәпләр шәбәкәсинин сүр'әтлә женишләнмәсинин вә көрүлән бу ки-ми башга тәдбирләрин нәтичәсиндә үмуми ичбари ибтидаи тәһсил Азәр-байчанда 1933—34-чү дәрәс илиндә әсас әтибарилә тамамланды. Үмуми тәһсиллә әһатә олунасы 429.785 нәфәр ушагдан 387.107 нәфәри һәм-ин 1933—34-чү дәрәс илиндә мәктәб-

ләрә чәлб олуңмушду ки, бу да 90,8 фаиз тәшкил эдирди.

Республиканың бир чох ерләриндә ушагларын үмуми тәһсиллә әһатә эдилмә фаизи даһа йүксәк иди. Мә-сәлән, 1933—34-чү дәрәс илиндә бу фаиз Бақы шәһәри үзрә 91,8, Нах-чыван МССР-дә 94,1, МДГВ-дә 96,3 вә с. иди.

Шакирдләрни миғдары

Илләр	Чәми	I—IV синиф	V—VII синиф	VIII—X синиф
1930—31	276.686	231.897	42.024	2.765
1931—32	368.667	325.627	43.640	—
1932—33	440.462	381.412	54.871	1.179
1933—34	450.783	387.107	61.064	2.612
1934—35	478.254	397.843	76.099	4.312

Наилыйәтләримиз төкчә ибтидаи мәктәпләр даирәсиндә дейил, һәм дә еддишллик мәктәпләр шәбәкәсинә дә аид иди. Белә бир әлверишли вә-зийәт еддишллик мәктәб һәмчиндә үмуми тәһсилә кечмәк үчүн һәгиги зәмин ярадырды.

Бүтүн бунлар партиямызын рәһ-бәрлийн алтында маариф сәһәсиндә халгымызын, мүәллимләрин о заман газандыглары бөйүк наилыйәтләр-дән бири иди. Мәктәпләримизин төк-чә көмийәт әтибарилә дейил, кей-фийәт әтибарилә дә инкишафы үчүн бөйүк ишләр апарылды. Сов.ИКП МҚ-нын мәктәпләр һаг-гында мәшһур гәрарларына әсасән тәлим-тәрбийә ишләри методлары-нын яхшылашдырылмасы, тәлим програмларынын енидән гурулмасы, стабил дәрәс китабларына кечмәк вә с. уғрунда көрүлән мүһүм тәд-бирләр совет мәктәбини кейфийәт әтибарилә дә ени инкишаф пиллә-синә галдырды.

Икинчи бешиллик планын мүвәф-фәгийәтлә һоята кечирилмәси нәти-чәсиндә өлкәмиз ени инкишаф дөв-рүнә—сосялизм чәмийәти гурулу-шуңу баша чатдырмаг вә сосялизм-дән тәдричән коммунизмә кечмәк дөврүнә дахил олду. ССРИ-дә гүв-вәтли сосялизм сәнаен, коллектив-ләшдирилмиш вә механикләшдирил-

миш бөйүк кәнд тәсәррүфаты яраи-ды.

1936-чы илдә халгымызын тарихи сәнади—ССРИ Конституциясы вә онун әсасында Азәрбайжан ССР Конституциясы гәбул эдилди. Хал-гымызын газанмыш олдуғу ән бөйүк наилыйәтләрдән бири олан—зәһ-мәткешләрин тәһсил һүғуғу—Кон-ституциямызда гейд эдилди. Инкиша-фымызын бу пилләсиндә, Сов.ИКП XVIII гурултайынын гәрарларында дейилдийн ки ми, зәһмәткешләрин коммунист тәрбийәсини тә'мин этмәк вә инсанларын шуурунда олан капи-тализм галыглары илә апарылан мү-баризәни күчләндирмәк даһа мүһүм характер алды. Сосялизм гурулушу-нун сүр'әтлә инкишафы мүтәхәссис кадрлара олан әһтиячымызы чо-халтды, фәһлә синфинин мәдәни-техниги сөвийәсини мүһәндис-тех-ник ишчиләрин сөвийәсинә гал-дырмаг вәзифәсини ирәли сүрдү.

Бүтүн бу вәзифәләр, кәнч нәслин коммунист тәрбийәсинин кейфийә-тини яхшылашдырмағы, мәктәбин «әсас нөгсаны» илә апарылан мүба-ризәни күчләндирмәйи тәләб этмәк-лә бәрабәр, үмуми тәһсил ишини, дөврүн әлверишли имканлары әса-сында кенишләндирмәйи мүһүм бир дөвләт тәдбири ки ми гаршыя гойду.

Ибтидаи үмуми тәһсил баша чат-дырылдыгдан сонра, бүтүн гардаш

республикаларда, о чүмләдән Азәрбайчанда, үмуми едниллик тәһсилә кечмәк диггәт мәркәзиндә дурурду, чүнки бу тәдбир үчүн дә, юхарыда дейилдийи кими, лазыми шәраит яранмышды. Республиканын Бақы, Кировабәд, Нуха, Степанакерт вә Нахчыван кими шәһәрләриндә едниллик үмуми тәһсил әсас әтибарилә 1933—34-чү дәрә илиндә еринә етирилмишди. Чүнки бу шәһәрләрдә едниллик үмуми тәһсил Иттифаг һөкумәтинин 1930-чу ил 14 август тарихли гәрәрына әсасән 1930—31-чи дәрә илиндән башланмышды.

Республиканын бүтүн кәнд вә шәһәрләриндә едниллик тәһсилнин күтләви оларәг кечирилмәси Сов.ИКП XVII гурултайынын 1934-чү ил гәрарларына әсасән 1934—35-чи дәрә илиндән башлады.

Азәрбайчанын VIII Советләр гурултайы (1935-чи ил) XVII гурултайын директивләринә әсасән едниллик үмуми тәһсилә тәкчә шәһәрләрдә дейил, һәм дә кәнд ерләриндә икинчи бешиллийин сонунә кими тамамламағы гәрәра алды. VIII Советләр гурултайы ортә мәктәпләр шәбәкәсинин дә кенишләндирилмәси үчүн кәстәришләр верди.

Едниллик үмуми тәһсилә кечирмәк вә ортә тәһсилә кенишләндирмәк вәзифәләри халг маариф оргәнлары вә мүәллимләрдән, эйни заманда республиканын бүтүн тәшкилатларындан бөйүк әмәли тәдбирләр көрмәк, хүсусән, мүәллим кадрлары һазырлығына, мәктәб биналарынын иншаатына, дәрә китабларынын нәшринә вә с. хүсуси фикир вермәйи тәләб эдирди. Партиямызын гайғысы нәтижәсиндә бу чәтинликләр дә кет-кәдә орталыгдан чыхырды. Тәкчә ону гейд этмәк кифайәт эдәр ки, мүәллимләрин 1935-чи илдә республикада үмуми сайы 12.270 нәфәр олдуғу һалда, 1938-чи илдә 19.244, 1940-чы илдә исә 21.235 нәфәрә чәддирылмышды. Бунунла бәрәбәр мәктәб биналарынын иншааты саһәсиндә дә хейли ишләр көрүлмүшдү. Әввалләр, мәктәб биналарынын иншааты әсас әтибарилә ибтидаи мәктәб-

ләрә хидмәт эдирдисә, 1930-чу илдән әтибарән даһа чох едниллик вә ортә мәктәб биналарынын иншаатына башланды. 1920-чи илдән 1937-чи илә гәдәр тикилмиш олан 720 мәктәб бинасынын 479-у 1930—1931-чи илдән сонра тикилмишди. Шәһәрләрдә вә хүсусән Бақыда даһа бөйүк ортә мәктәб биналары тикилди. Мәктәбләрдән яйынма илә мүбаризә, хүсусән, гызларын мәктәпләрә чәлб эдилмәси мәсәләси енә дә диггәт мәркәзиндә дурурду. Гызларын ибтидаи мәктәпләрә чәлб олунмасы бир гәдәр яхшылашдырылмышдыса да едниллик вә ортә мәктәпләрин юхары синифләринә гызлар чох аз давам эдирдиләр. Бу бөйүк нөгсәнин сәбәбләриндән бири мәктәб вә маариф оргәнларынын ярымәз ишләмәләри иди, икинчиси кәнд ерләриндә гызларын кичик яшларындан әрә верилмәси онларын мәктәбә чәлб эдилмәсинә мане олурду. Көһналийин бу мәнһус галығына гаршы мүбаризәни күчләндирмәк лазым иди. Бу мәнһус галыға гаршы артыг сяисә шүүр кәсб этмиш азәрбайчанлы гызларын өзләри дә гәти чыхыш эдирдиләр. Шамхор районунун Дзүкәр кәндидә VI синиф шакирди Күлнисә Гәмбәр гызынын 14 яшында әрә верилмәсинә гаршы гәти әтираз этмәси вә бу сәбәбдән ени һәятин гәдәр дүшмәнләри тәрәфиндән вәһшичәсинә өлдүрүлмәси факты буна мисал ола биләр. 1936-чы ил март айынын 26-да Азәрбайчан Мәркәзи Ичрайиә Комитәси гызларын мәктәбләрә ярымәз чәлб олунмасыны мүзәкирә эдәрәк хүсуси гәрар гәбул этмишдир. МНК, гызлары кичик яшларында тәһсилдән айырыб әрә верилмәси фактларыны пәсләйәрәк, бу һәрәкәтләри, Совет һөкумәтинин үмуми тәһсил тәдбирини позмаға чалышан синфи дүшмәннин иш методу адландырды вә белә һалләра гаршы амансыз мүбаризә апармағы лазым билди. МНК, гызларын мәктәбләрә чәлби үчүн онлардан өтрү лазым олан әлверилиш шәраити яратмағы халг маариф ор-

ганларындан, ерли Совет вэ колхоз тэшкилатларындан тэлэб этди.

Азэрбайчан Ленин комсомолунун XI гурултайы (1936-чы ил) өз гэрарларында гызларын мэктэблэрэ яхшы чэлб эдилмэдиклэрини гейд эдэрэк комсомолун ерли тэшкилатларына, бу нөгсаын лэви үчүн чидди чалышмагы бир вэзифэ олараг тапшырды.

Көрүлэн тэдбирлэрин нэтичэсиндэ мэктэблэрдэ азэрбайчанлы гызларын сайы хейли артды. Тэкчэ ону көстэрмэк кифайэт эдэр ки, азэрбайчанлы гызлар 1933—34-чү дэрс илиндэ чэми 95.443 икэн 1937—38-чи илдэ 127 минэдэк артды.

Партиямызын XVIII гурултайы (1939-чу ил) үмуми тэһсилин үчүнчү бешилликдэ кенишлэндирилмэси үчүн ени директивлэр верди.

Бу директивлэр шэһэрлэрдэ үмуми орта тэһсилэ кечмэк, кэндлэрдэ вэ милли республикаларда исэ еддилик тэһсили баша чатдырмагдан ибарэт иди.

Өлкэмизин мадди имканларынын зэнкилиийи, зэһмэткешлэрин истэр шэһэрлэрдэ вэ истэрсэ дэ кэнд ерлэ-

риндэ мадди рифаһ һалынын хейли яхшылашдырылмасы үмуми тэһсил саһэсиндэ ирэлн сүрүлэн бу тарихи көстэришлэрин еринэ етирилмэси үчүн элверишли шэраит ярадырды. Мәһз буна көрэ дэ, мүаллим кадрларынын азлыгы, мэктэб биналары вэ мэктэб аваданлыгынын чатмама-сы вэ с. чэтинликлэрэ бахмаяраг, үмуми тэһсил планы илбәил эсас этибарилэ еринэ етирилди, мэктэб шэбәкэси кенишләнир, шакирдлэрин мигдары исэ кет-кедэ артырды.

Тэкчэ ону көстэрмэк кифайэтдир ки, еддилик мэктэблэрин сайы 1934—35-чи дэрс илиндэ 942 олдуғу һалда, 1940—41-чи дэрс илиндэ 1.233-э чатды, йә'ни 33,9 фаиз артды. V—VII синифлэрдэ охуян шакирдлэрин сайы исэ 2,5 дэфэ артды.

Еддилик мэктэблэрин мә'зунларынын илдән-илэ чоһалмасы, орта мэктэблэрин шэбәкэсини кенишлэндирумэк үчүн элверишли шэраит яратды. Орта мэктэблэрин сайы 1934—35-чи дэрс илиндэ 51 олдуғу һалда, 1940—41-чи дэрс илиндэ 642-йэдэк артды. Бу да ашағыдакы чэдвәллэрдән ачыг көрүнүр.

Мэктэблэрин шэбәкэси

Иллэр	Мэктэблэрин чэми	О чүмләдэн		
		ибтидан мэктэблэр	еддилик мэктэблэр	орта мэктэблэр
1935—36	3.193	2.097	981	109
1936—37	3.230	2.051	1.028	146
1937—38	3.330	1.983	1.105	237
1938—39	3.453	1.932	1.150	358
1939—40	3.503	1.768	1.212	523
1940—41	3.533	1.658	1.233	642

Чэдвәлдән көрүндүйү үзрә, ибтидан мэктэблэрин сайы еддилик мэктэблэрэ чеврилдиклэри үчүн гис-

мән азалырды, еддилик вэ орта мэктэблэрин сайы исэ дурмадан артырды.

Шакирд континкентинин артмасы

Иллэр	Шакирдлэри чэми	О чүмләдэн		
		I—IV син.	V—VII син.	VIII—X син.
1935—36	508.527	400.606	100.434	7.437
1936—37	548.544	416.035	121.075	11.434
1937—38	580.542	417.744	144.713	18.085
1938—39	625.144	431.638	164.353	29.122
1939—40	638.427	419.070	177.533	41.824
1940—41	642.405	400.347	189.114	59.944

Чадвэлдэн көрүндүйү үзрә I—IV синифләрдә охуян шакирдләрнин сайы гисмән азалырды. Бунун эсл сәбәбини, мәктәб ишләринин о заманлар кет-кедә яхшылашмасында, ики ил бир синифдә галаңларын хейли азалмасында ахтармалыйыг.

Халг маарифи сәһәсиндә газанмыш олдуғумуз бу бөйүк наилийәтләр партиямызың Ленин—Сталин милли сясәтинин әләбәсинә парлаг бир нүмүнә иди. Үмүми тәһсилин бу чүр кенишләнмәси формача милли, мәзмунча сосялист мәдәнийәтимизин сүр'әтлә инкишафыны тә'мин эдирди. Бир нечә көстәричиләрич нүмайиши дедикләримизи даһа ачыг сүбут эдир.

1939-чу илин сияһысына әсәсән: республикамызда әһалинин һәр 1.000 нәфәриндән (1914-чу илдә 31 нәфәр, 1928—29-чу илдә 91 нәфәр охудуғу һалда) тәкчә үмүми тәһсил мәктәбләриндә 1938—39-чу илдә 195 нәфәр, Нахчыван МССР-дә исә 221 нәфәр, МДГВ-дә 263 нәфәр охуяруду.

Әһалинин тәһсили сәһәсинә кәлннчә ону көстәрмәк ләзымдыр ки, һә-

мин 1939-чу илдә һәр 1.000 нәфәр-дән 73,2 нәфәри орта тәһсилли, 6,7 нәфәри али тәһсилли олмушдур, орта тәһсиллиләрнин чәми 234.481, али тәһсиллиләрнин исә чәми 21.592 олмушдур.

Мәһз үмүми тәһсиллин тәтбиғи нәтичәсиндә бу чүр наилийәтләр газанмаг оларды. Совет дөвләти үмүми тәһсили кенишләндирмәк үчүн һеч бир шей әсиркәмирди. Халг маарифинин дөвләт бүдчәси илдән-илә бөйүк миғдарда чоһалырды. Тәкчә ону көстәрмәк кифайәт эдәр ки, дөвләт бүдчәси 1930—31-чи илдә 85 миллион манат олдуғу һалда, 1940-чы илдә 486 миллион маната чатды, йә'ни адамбашына маариф ишләринә хәрчләнән мәбләг илдә 28,33 манатдан (1930—31-чи ил) 162 маната (1940-чы ил) чатдырылды.

Еддиллик үмүми тәһсиллин баша чатдырылмасы вә ониллик орта тәһсилә кечмәк сәһәсиндә гаршыя чыхан чәтинликләри арадан галдырмаг вә халг маарифи сәһәсиндәки мүвәффәғийәтләримизи артырмаг үчүн сонраки илләрдә дә чоһ бөйүк ишләр көрүлдү.

